

Розділ 1

СОЦІОЛОГІЯ: АКТУАЛЬНЕ, ДИСКУСІЙНЕ

УДК 316

Ємельянова, Ю., Терещенко, А. (2020). Українська освітня студентська міграція в контексті глобалізаційних викликів. *Соціологічні студії*, 2 (17), 6–12. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-06-12

Українська освітня студентська міграція в контексті глобалізаційних викликів

Юлія Ємельянова –
доктор філософських наук,
професор кафедри загальної
і соціальної психології та соціології,
Волинський національний
університет
ім. Лесі Українки, Луцьк, Україна

Yuliia Yemelianova –
PhD in Philosophy, Professor,
Department of General and Social
Psychology, and Sociology,
Lesya Ukrainka Volyn
National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: emelianovasev@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5651-9889>

Анастасія Терещенко –
магістрантка спеціальності
«Соціологія», Волинський
національний університет
ім. Лесі Українки, Луцьк, Україна

Anastasya Tereshchenko –
Master's program student specialty of
Sociology, Lesya Ukrainka Volyn
National University, Lutsk, Ukraine
E-mail:
anastasiia.tereshchenko97@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9989-9284>

Глобалізація створила умови для вільного переміщення багатьох людей між країнами та континентами з метою працевлаштування, і це явище має стійкий характер: закриті сьогодні з приводу пандемії «Ковід-19» кордони завтра неминуче відкриються. Цьому сприяє головний економічний ефект глобалізації, який забезпечує більш розвинені держави дешевою робочою силою, а менш розвинуті долучає до сучасних технологій. Мільйони людей, у тому числі й молодь України, уже звикли до такого способу життя, який передбачає міграційні поїздки, іноді – довготривалі. Останніми роками стає помітною серед українських трудових мігрантів нова група – студентська молодь. У статті розглянуто цей соціальний факт із різних боків, проаналізовано його значення для сучасного українського суспільства, дано оцінку з позиції перспектив функціонування українського суспільства. Головним висновком є вказівка на майбутній системний структурний дисбаланс, що загрожує безпеці країни в цілому.

DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-06-12

Received: November, 2020
1st Revision: November, 2020
Accepted: December, 2020

Ключові слова: трудова міграція, студентська освітня міграція, глобалізація, інтелектуалізація праці, людський капітал.

Yemelianova Yuliia, Tereshchenko Anastasya. Ukrainian Educational Student Migration in the Context of Globalization Challenges. Globalization has led to the free movement of many people between countries and continents in order to find employment. This phenomenon is becoming permanent: the borders that are today closed due to the Covid-19 pandemic will inevitably open tomorrow. Opening of borders will facilitate the main economic «mechanism» of globalization, which brings cheap labour to more developed countries and introduces poor countries to modern technologies.

Millions of people on the planet are already accustomed to this way of life, which involves migratory trips, often long-term. In the era of the current wave of globalization, the phenomenon of Ukrainian labour migration, whose history began at the end of the 19th century, receives a new dimension. Labour migrants from Ukraine are one of the largest groups of migrants in Europe. According to various estimates, their number has reached several million, and this is typical for developing countries, to which Ukraine can be attributed. Researchers note that the average age of Ukrainian migrants has dropped significantly in recent years. Most of them (over 40 %) are men aged 30–44. It is also important that more than a third of migrants have a higher education, but are often forced to agree to low qualifications jobs thereby lowering their social status.

Young citizens of Ukraine are also getting used to migratory trips. After Ukraine has received a visa-free regime, they willingly use the freedom of movement to test the advantages and disadvantages of living abroad. Education in Europe has become popular; more and more often Ukrainian citizens with foreign diplomas enter the labour market.

The authors analyze student educational migration and argue that in modern Ukraine this process should be subject to the control of both the authorities and public organizations. The authors argue that uncontrolled educational migration is becoming the first stage of labour migration that today is already leading to imbalances in the functioning of Ukrainian society.

Key words: labour migration, student educational migration, globalization, intellectualization of labour, human capital.

Емельянова Юлия, Терещенко Анастасия. Украинская образовательная студенческая миграция в контексте глобализационных вызовов. Глобализация привела к свободному перемещению многих людей между странами и континентами с целью трудоустройства. Это явление становится постоянным, ему не может помешать даже пандемия. Это перемещение обеспечивает главный экономический эффект глобализации, потому что приводит в развитые страны дешевую рабочую силу, а бедные страны приобщает к современным технологиям. К миграционным поездкам привыкает и молодежь Украины, которая все больше становится заметной в потоке трудовых мигрантов. Анализируется студенческая образовательная миграция, которая становится первым этапом к миграции трудовой и дается оценка этого явления с позиции глобализационного вызова украинскому обществу.

Ключевые слова: трудовая миграция, студенческая образовательная миграция, глобализация, интеллектуализация труда, человеческий капитал.

Вступ. Вільне переміщення багатьох людей між країнами та континентами є помітною ознакою сучасної хвилі глобалізації. Це явище має стійкий характер: закриті сьогодні з приводу пандемії «Ковід-19» кордони завтра неминуче будуть відкриватися. Цьому сприяє головний економічний ефект глобалізації, який забезпечує більш розвинені країни дешевою робочою силою, а менш розвинуті долучає до сучасних технологій та забезпечує їм вищий рівень життя. Мільйони людей, у тому числі в Україні, уже звикли до такого способу життя, який передбачає міграційні поїздки, іноді – довготривалі. Останніми роками в Україні фіксується студентська трудова й освітня міграція. Дійсно, багато активних, мобільних, конкурентоспроможних молодих українців налаштовані на виїзд за кордон, як із метою отримання освіти в розвинутій європейській країні, так і з бажанням згодом залишитися там працювати й навіть жити постійно. Відомий спеціаліст із міграційного питання Е. Лібанова стверджує, що масштабний вплив економічно активного населення до країн із вищими зарплатами та кращими можливостями працевлаштування, кращою освітою після завершення гарячої фази пандемії продовжиться, навіть у випадку поживавлення економіки України (Лібанова, 2020). Потенційна привабливість міграційних практик українців останніми роками захопила молодь студентського віку й статусу: вона поповнює міграційну спільноту, і ці обставини є новою для України ситуацією з поки що не до кінця зрозумілими наслідками.

Аналіз останніх досліджень щодо міграційної практики українців. Трудова міграція з України має довгу історію, сучасний етап якої ретельно аналізується сучасними українськими науковцями Е. Лібановою, О. Малиновською, С. Вовканич, С. Западнюк, М. Касьяновою, Т. Мельник, Я. Петровою, Т. Алексеєвою, К. Горбаньовою, М. Шульгою та іншими. Сучасна хвиля трудової міграції почалась у

90-ті рр. минулого століття й була зумовлена можливістю вільного пересування та водночас глибокими структурними трансформаціями української економіки, що супроводжувалися падінням рівня життя й зростанням безробіття. Перехід до ринкової економіки супроводжувався руйнуванням держави патерналістського типу, згоранням програм підтримки різних верств населення, і це (за відсутності внутрішнього попиту на робочу силу) стимулювало трудову міграцію за кордон: наприкінці 1990-х рр. вона перетворилася на масове явище й джерело доходів для багатьох сімей. Наступні роки функціонування Української держави також не сприяли розвитку економіки та фінансової системи сучасного типу, зміцнюючи міграційні настрої українського населення. Дослідження 2000-х років показали «портрет» трудового мігранта з України: самозайняті – 39,2 %; кваліфіковані робітники – 30,2 %; науковці, учителі, медичні працівники – 27,7 %; фахівці промисловості – 23,7 %; безробітні – 23,4 %; службовці підприємств – 22,5 %; підприємці – 17,4 %; студенти випускних курсів – 16,8 %. Виявилось, що всі вони або не можуть реалізувати себе у своїй країні, або не задоволені матеріальною винагородою за свою працю (Вовканич, 2004, с. 44–45).

З'ясувати ситуацію ще глибше допомагають як праці науковців-дослідників, так і документи Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики, дані Держприкордонслужби, Державної служби статистики України, звіти соціологічних служб й інших інституцій у наступні роки. Набувають популярності також і такі сучасні форми досліджень, як аналіз блог-постів українців у соціальних мережах (Касьянова, Левачук, 2018). Важливі дослідження проводяться в рамках проєкту Міжнародної організації з міграції (МОМ), яка повідомляє, що у 2014–2015 рр. за кордоном перебувало близько 700 тис. трудових мігрантів з України. Більшість із них – чоловіки, а найчисленніша група серед них має вік 30–44 роки (понад 40 %), 41 % трудових мігрантів мають середню або середню спеціальну освіту, 36 % – вищу освіту. Основні країни призначення працівників-мігрантів – Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія. На них припадає близько 80 % загальних потоків коротко- й довгострокових трудових мігрантів з України (Лібанова, 2011; Міграція як чинник..., 2016).

Після отримання Україною безвізового режиму багато молодих українців охоче скористались отриманою свободою переміщення, щоб особисто перевірити переваги та недоліки життя за кордоном Батьківщини. Водночас відомо, що лише деякі трудові мігранти за кордоном можуть знайти роботу, відповідну їхньому рівню кваліфікації. Існує обґрунтована думка, що роботи, які виконують за кордоном українські мігранти, не відповідають ані їхньому рівню освіти, ані їхнім трудовим навичкам, і тому ситуація підпадає під визначення «відтік мізків» (Лібанова, 2020). Більше того, достатньо освічені українські трудові мігранти вимушені працювати на роботах низької кваліфікації, гублячи звичний соціальний статус у низхідній соціальній мобільності (За кордоном живе..., 2015). Інакше кажучи, тенденція «втечі мізків», помічена протягом усього періоду незалежності України, залишається, але набуває ще більш важких форм, тобто форми «втрати мізків» або дискваліфікації багатьох трудових мігрантів. Масштаби цих утрат можна з'ясувати завдяки цій інформації: за період із 2002 по 2017 рр. 6,3 млн осіб виїхало з України та не повернулося (3 млн виїхало через західний кордон, 3,2 млн – через східний) (Скільки українців..., 2018; Українська міграція в умовах..., 2019).

На тлі збільшення чоловіків у складі трудових мігрантів (із 32,9 % у 2014 р. до 57,9 % у 2016–2017 рр.), дослідники вказують на зростання серед них молоді (13,8 % із них мають вік від 18 до 34 р.). Переважно соціально-економічні чинники їх прибуття (низькі зарплати, безробіття) доповнюються після 2014 р. політичними мотивами (Касьянова, 2016, с. 346; Касьянова, Левачук, 2018). Виїзд молодих українських громадян посилюється також через стратегію сусідніх країн щодо залучення мігрантів, яка допомагає їм зупинити негативний тренд до погіршення демографічної ситуації та збільшення кількості громадян, налаштованих на виїзд у країни Західної, Центральної та Північної Європи. Тобто неефективна соціально-економічна політика Української держави призводить до втрати не лише людського ресурсу, а й до економічних й інтелектуальних збитків: витрачені суспільством зусилля на освіту певного покоління громадян починають приносити користь іншим країнам.

Виклад основного матеріалу

Студентська міграційна хвиля

Останніми роками в дослідників зміцнюється думка щодо оцінки студентської освітньої міграції як такої, вона сприймається як доповнення до трудової міграції з України. Ще у 2001 р. під час

останнього перепису населення України виявилось, що значна частина високоосвічених людей віком від 25 до 30 років від'їжджає працювати за кордон. І це відбувалося в той час, коли в країні відкривалася велика кількість приватних закладів вищої освіти, стрімко зростала загальна кількість студентів і випускників ЗВО, але водночас поставали такі проблеми, як руйнування системи підготовки кадрів робітничих спеціальностей і неможливість для багатьох випускників отримати роботу за фахом (Іщенко, 2018).

Найбільш помітним напрямом інтересу української молоді стала Польща, яка переживає десятиліття гострої демографічної кризи внаслідок як природного скорочення населення, так і еміграційних тенденцій серед поляків працездатного віку. Польща на рівні уряду та представників приватних закладів вищої освіти докладає багато зусиль для розвитку системи надання освітніх послуг іноземцям, хоча підходи до стратегічного вирішення цього питання не є послідовними: суперечки політиків щодо занадто високої інтернаціоналізації польської вищої освіти тривають одночасно із зусиллями стосовно просування польських закладів вищої освіти й рекрутингом студентів. Українську молодь розглянуто як потенціал, що може підтримати освітню галузь у короткій та довгій перспективі, поліпшити якість вищої освіти в Польщі й навіть поповнити її трудовий та інтелектуальний ресурс. Справа в тому, що відповідно до законодавства, яке набуло чинності 2014 р., іноземці-випускники польських закладів вищої освіти після завершення навчання мають можливість упродовж року залишатися в країні для пошуків роботи. Навіть студентська віза дає змогу працювати в Польщі. Фактично, більшість українських студентів навчаються в приватних польських ЗВО, які не мають високого рейтингу й не надають якісної освіти, але видають диплом європейського зразка, що відкриває шлях до подальшого працевлаштування в країнах ЄС (Стадний, 2017).

Зусилля Польщі, війна та багатовимірний криза в Україні призвели до стрімкого зростання кількості українських студентів у Польщі, яких у 2016/2017 навчальному році нараховувалося 35,6 тис. або в понад 18 разів більше, ніж у 2005/2006 (Малиновська, 2018). Дослідження 2017 р. показує стереотипи, що панували у свідомості молодих українців щодо освітньої мобільності. Згідно з відповідями респондентів трьох цільових груп (абітурієнтів польських закладів вищої освіти – учнів 10–11 класів Волинської області, студентів польських ЗВО й студентів українських ЗВО – колишніх волинян) з'ясовано, що разом із реальними знаннями щодо привабливості освіти та подальшої праці в Польщі молодь в Україні є носієм ідеалізованих уявлень стосовно цих предметів. Виявляється недооцінка проблем, пов'язаних із мовним бар'єром і нестачею грошей на проживання, а також із погіршенням психологічного стану в період адаптації. Підтверджено також необґрунтованість панівних думок стосовно кращої якості освіти в Польщі, порівняно з Україною. Потужна інформаційна кампанія польських закладів вищої освіти на Волині, близькість кордонів, значна кількість студентів польського походження призводять до того, що лише 11 % українських абітурієнтів та студентів польських ЗВО прагнуть повернутися назад до України (Клімук, Пенковська, 2017).

Не лише Польща приваблює українську студентську молодь, про що свідчить опитування аналітичних центрів 5-ти країн Вишеградської групи. Відсутність офіційної статистики залишає дослідникам оперувати приблизними оцінками: чисельність українських студентів у ЄС становить 60–70 тисяч і лише в Польщі – понад 30 тисяч (Українське студентство в Польщі..., 2018).

У сусідніх з Україною пострадянських країнах ситуація є схожою: більшість білоруських і вірменських студентів навчаються в Росії, із Грузії велика частина студентів їде навчатися в Україну, з Узбекистану – у Росію; абсолютна більшість (90 % студентів) Казахстану навчається в Росії). Водночас росіяни навчаються переважно в Німеччині. Очевидно, що чим більш економічно розвиненою є країна, тим менша освітня еміграція. Щодо українців, то треба визнати, що сусідні європейські країни (Польща, Словаччина, Чехія, Німеччина) створюють чимало стимулів (безкоштовне навчання, стипендії, першочергове отримання навчальних віз тощо) для залучення українських студентів на навчання у своїх університетах. Українські студенти мають гарний рівень підготовки, схожий слов'янській менталітет і культурні традиції, тому мають перспективу по закінченню навчання залишитися працювати на економіку приймаючих країн (Другов, 2020).

Внутрішньоукраїнські чинники освітньої міграції

У Національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір» проходить червоною стрічкою думка, що міграція – це не проблема, яка потребує розв'язання, а реальність, із якою потрібно рахуватись і вчитися жити всім суспільствам: набувати досвіду повного використання її позитивного

потенціалу одночасно мінімізуючи її негативні наслідки (Українське суспільство..., 2018). У дослідженні (на замовлення тижневика «Дзеркало тижня») Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) детально проаналізовано причини, згідно з якими українська молодь стрімко покидає країну (Мостова, Рахманін, 2018).

Сучасні науковці вважають міграцію ключовим проявом процесу глобалізації, яка має об'єктивний характер та проходить сьогодні на фоні четвертої промислової революції, пов'язаної з цифровізацією економіки, пануванням транснаціональних корпорацій, розміщенням значної частини виробництва в інших країнах або віддалених регіонах планети. Усі ці процеси і явища потребують спрощеної моделі пересування людей через кордони, їх вільного освітнього й трудового вибору.

Водночас міграційне вибуття населення з бідних країн негативно позначається на складі їхніх людських ресурсів, на гендерно-віковій структурі, освітньому й інтелектуальному рівні населення. Так, в Україні спостерігаємо тенденцію до погіршення якості освіченості осіб віком 23–28, порівняно з особами 35–40 років, що свідчить про перші наслідки впливу, починаючи ще з кінця ХХ ст., високоосвічених молодих громадян України за кордон (Ерман, 2018). Подальше міграційне зменшення найбільш освічених, соціально, економічно та політично активних прошарків населення або елементів у соціальній структурі населення призведе до зменшення інтелектуалізації праці (Соціально-економічний стан..., 2009). Ще один аспект небезпеки освітньої міграції з України полягає в тому, що до інших країн уже кілька років поспіль їдуть представники поколінь 90-х – 2000-х років, котрі не мають добре сформованої української ідентичності. Вони достатньо впевнено почувають себе в тій самій Польщі й навіть «дають поради» уряду Польщі щодо покращення умов перебування наступних груп студентів з України: пропонують збільшення грантів для потенційних студентів, надання допомоги з працевлаштуванням і правової допомоги, поширення інформації щодо можливості навчання в Польщі, збільшення програм англійською мовою та ін. Третина (27 %) респондентів пропонують полегшити студентам умови для роботи неповний робочий день, але вони майже не згадують проблему покращення ставлення до українців і засудження прагнення Польщі збільшити кількість українських студентів (Українське студентство в Польщі..., 2018).

У цьому випадку можна передбачити неповернення таких студентів до України для подальшого працевлаштування тут і свого внеску в розвиток цієї країни. Але не лише студенти несуть певну відповідальність за погіршення якості українського людського капіталу в майбутньому. Вони лише продовжують практику старшого покоління представників освітньої сфери в Україні. Так, важко знайти український університет, який би не пропонував абітурієнтові так званий «подвійний диплом», не хизувався б чинною програмою коротко- або довгострокової закордонної практики студентів. За зовнішньою привабливістю таких програм приховано той факт, що в студентів формується уявлення про занадто низьку спроможність вітчизняної освіти підготувати фахівця високого рівня без виїзду за кордон. Підручники, які рекомендовані для використання в українських ЗВО, містять посилання на історичні здобутки людства в певних галузях, але завжди іноземні дослідники вказуються першими, а вже потім розміщені прізвища українських учених, хоча це не завжди коректно стосовно вагомості й часу їхніх наукових досягнень.

У свідомості молодого покоління також відкладається досвід багатьох активних, мобільних, конкурентоспроможних старших за віком українців – рідних або знайомих, які визначають свої перспективи виїзду не так станом особистого життя, як загальною низькою оцінкою ситуації в країні та її перспектив серед інших держав Європи. Цей міграційний чинник значно більш небезпечний, ніж просте бажання заробити, тому що поєднує індивідуальні плани із втратою віри в можливість їх реалізації саме в українському суспільстві й тим самим формує настрої на постійну трудову еміграцію.

Висновки. Освітня міграція має багато позитивного змісту, якщо вона дійсно надає конкурентоспроможну якісну освіту. Якщо ж вона є лише прихованою формою трудової міграції, то українському суспільству треба знайти можливість контролювати цей процес, розуміючи важливість своєчасної і якісної інформації молодих громадян у сфері освіти як в Україні, так і за кордоном. Ще більш перспективною видається організація спільних навчальних програм на території України за участю українських закладів вищої освіти та провідних навчальних закладів світу (Гнатюк, 2018).

Громадянське суспільство й влада мають визначити міграційні пріоритети: вважати масовий виїзд своїх громадян переважно позитивним чинником щодо функціонування та економічного розвитку країни або першочерговим завданням вважати повернення мігрантів. Від цього принципового рішення залежить стратегія влади щодо міграції. При цьому реалізація політики запобігання масовому виїзду й

бодай часткового повернення мігрантів (трудових, освітніх) неможлива без надання їм чіткої перспективи в Україні.

Визнання свободи переміщень невід'ємним правом людини в Україні означає принципову неможливість запровадження будь-яких обмежень на виїзд за кордон. Навпаки, прагнення заборонити/ускладнити виїзд неминує спричинити напругу в суспільстві. З іншого боку, не можна нехтувати суспільними інтересами країни свого походження, тієї, яка надала можливість отримати певну освіту й соціально-культурні навички цивілізованої людини. Відомо, що масовий від'їзд людей віком до 40 років посилює процес депопуляції, загострює проблеми старіння населення та, отже, пенсійного забезпечення, гальмує економічний розвиток, розбудову міцного громадянського суспільства, обороноздатності країни тощо.

Водночас треба пам'ятати, що, попри всі зусилля суспільства й влади, частина мігрантів не повернеться в Україну та з ними треба налагоджувати системні контакти, допомагати зберегти відчуття української якщо не ідентичності, то належності. Міграція – це не проблема, котра потребує розв'язання, а реальність, із якою потрібно рахуватися і яку треба облаштовувати (Лібанова, 2020). В епоху, коли відбуваються діджиталізація, підміна реальності гіперреальністю, коли перед людиною постають глобальні загрози, що створюють потребу в новій соціальній архітектурі, справді важко створити більш міцну українську стратегію зменшення хвилі освітньої міграції з метою від'їзду з країни, але це треба робити.

Джерела та література

1. Вовканич, С. Й. (2004). *Глобалізація, євроінтеграція України та збереження її національної ідентичності: цивілізаційні виклики і націоцентричні імперативи*: препринт наук. доп. Львів, 60 с.
2. Гнатюк, Т. (2018). Освітня міграція з України: сучасні тенденції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*, 33, 85–89. Отримано 14.09.2019 з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2018_33_13
3. Другов, О. (2020). До проблеми освітньої еміграції українців. *Освіта.ua*. Отримано 29.07.2020 з <https://osvita.ua/vnz/75342/>
4. Ерман, Г. (2018). Особиста євроінтеграція: як «втікають мізки» з України і чи можна їх повернути. *BBCnewsУкраїна*. Отримано 24.10.2020 з <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45890286>
5. За кордоном живе 14 % громадян України (2015). *Українська правда*. Отримано 06.11.2020 з <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/30/6630949/>
6. Іщенко, А. Ю. (2018). Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Отримано 09.10.2020 з <http://old2.niss.gov.ua/articles/1537/>
7. Касьянова, М. (2016). Якісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи у кінці XX – початку XXI ст. *Гілея: науковий вісник*, 106, 345–347.
8. Касьянова, М., Левачук, М. (2018). Інтелектуальна міграція громадян України до Польщі. *Політичне життя*, 4, 84–89.
9. Клімук, І., Пеньковська, С. (2017). Міграційна мобільність абітурієнтів Волинської області: проблема вибору України vs Польща крізь призму стереотипів. *Соціологічні студії*, 2(11), 26–32. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2017-02-26-32>.
10. Лібанова, Е. (2011). *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України*. Отримано 20.11.2020 з <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-08/Migration.new-7aaa8.pdf>
11. Лібанова, Е. (2020). Трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Дзеркало тижня*. Отримано 22.11.2020 з https://zn.ua/ukr/SOCIUM/trudova-migraciya-z-ukrayini-vpliv-covid-19-351189_.html
12. Малиновська, О. А. (2018). *Сучасна міграція українців до Польщі та пов'язані з нею виклики*: Аналітична записка. Отримано 10.11.2020 з http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrats_Pol-fbd2a.pdf
13. *Міграція як чинник розвитку в Україні* (2016). Київ: MOM. Отримано 15.08.2020 з http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
14. Мостова, Ю., Рахманін, С. (2018). Чому українці покидають свою країну. *Дзеркало тижня*. Отримано 09.09.2020 з https://zn.ua/ukr/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
15. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити. Аналіт. зап. (2018). *Центр економічної стратегії*. Отримано 12.10.2020 з <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migration-note.pdf>
16. *Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави*: нац. доп. (2009). Київ: НБЦ НБУВ. Отримано 14.08.2020 з <https://www.idss.org.ua/monografii/nandop1.pdf>
17. Стадний, Є. В. (2017). Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. *CEDOS*. Отримано 01.10.2020 з <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>

18. *Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття*: наук. вид. (2019). Львів: НАНУ. Отримано 23.11.2020 з <http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000015618>
19. Українське студентство в Польщі: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства (2018). *Cedos*. Отримано 20.10.2020 з <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv>
20. *Українське суспільство: міграційний вимір*: нац. доп. (2018). Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. 396 с.

References

1. Drugov, O. (2020). To the problem of educational emigration of Ukrainians. *Osvita.ua*. Retrieved July 29, 2020 from <https://osvita.ua/vnz/75342/>
2. Erman, G. (2018). Personal European integration: how «brains run away» from Ukraine and whether they can be returned. *BBC News Ukraine*. Retrieved October 24, 2020 from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45890286>
3. Hnatyuk, T. O. (2018). Educational migration from Ukraine: modern trends *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, 33, 85–89. Retrieved September 14, 2019 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2018_33_13
4. How many Ukrainians went abroad and what should the state do about it. Analytical note (2018). *Center for Economic Strategy*. Retrieved October 12, 2020 from <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migration-note.pdf>
5. Ishchenko, A. (2018). *Global trends and problems of education development: consequences for Ukraine. Analytical note*. National Institute for Strategic Studies. Retrieved October 09, 2020 from <http://old2.niss.gov.ua/articles/1537/>
6. Kasianova, M. M. (2016). Qualitative characteristics of Ukrainian migrants to Eastern Europe in the late XX – Early XXI Century. *Hileya: scientific bulletin*, 345–347.
7. Kasianova M., Levachuk M. (2018). Intellectual migration of Ukrainian citizens to Poland. *Political life*, 4, 84–89.
8. Klimuk, I., Penkovska, S. (2017). Migration Mobility of School Leavers in the Volyn Region: the Problem of Choosing Ukraine vs Poland through the Prism of Stereotypes. *Sociological Studios*, 2(11), 26–32. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2017-02-26-32>
9. Libanova, E. (2011). *Socio-economic and ethnocultural consequences of migration for Ukraine*. Retrieved November 20, 2020 from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-08/Migration.new-7aaa8.pdf>
10. Libanova, E. (2020). Labor migration from Ukraine: the impact of «COVID-19». *Mirror of the week*. Retrieved November 22, 2020 from https://zn.ua/ukr/SOCIUM/trudova-migraciya-z-ukrayini-vpliv-covid-19-351189_.html
11. Malynovska, O. A. (2018). Modern migration of Ukrainians to Poland and related challenges: Analytical note. Retrieved November 10, 2020 from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrats_Pol-fbd2a.pdf
12. *Migration as a factor of development in Ukraine* (2016). Kyiv: IOM. Retrieved August 15, 2020 from http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
13. Mostova, Yu., Rachmanin, S. (2018). Why Ukrainians are leaving their country. *Mirror of the week*. Retrieved September 09, 2020 from https://zn.ua/ukr/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
14. *Socio-economic condition of Ukraine: consequences for the people and the state: national report* (2009). Kyiv: NBC NBUV. Retrieved 14.08.2020 from <https://www.idss.org.ua/monografii/nandop1.pdf>
15. Stadny, Y. (2017). Ukrainian students abroad: facts and stereotypes. *CEDOS*. Retrieved October 01, 2020 from <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>
16. *Ukrainian migration in the context of global and national challenges of the XXI century*: scientific publication (2019). Lviv: NASU. Retrieved November 23, 2020 from <http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000015618>
17. *Ukrainian Society: Migration Dimension: national report* (2018). Kyiv: Ptoukha Institute of Demography and Social Studies of National Academy of Sciences of Ukraine. 396 p.
18. Ukrainian students in Poland: policies for involvement, and integration, and motivation, and students plans (2018). *Cedos*. Retrieved October 20, 2020 from <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv>
19. Vovkanych, C. (2004). *Globalization, European Integration of Ukraine and Preservation of its National Identity: Civilization Challenges and Nation-Centric Imperatives*: a preprint of scientific report. Lviv, 60 p.
20. 14 % of Ukrainian citizens live abroad (2015). *Ukrainian Pravda*. Retrieved November 06, 2020 from <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/30/6630949/>